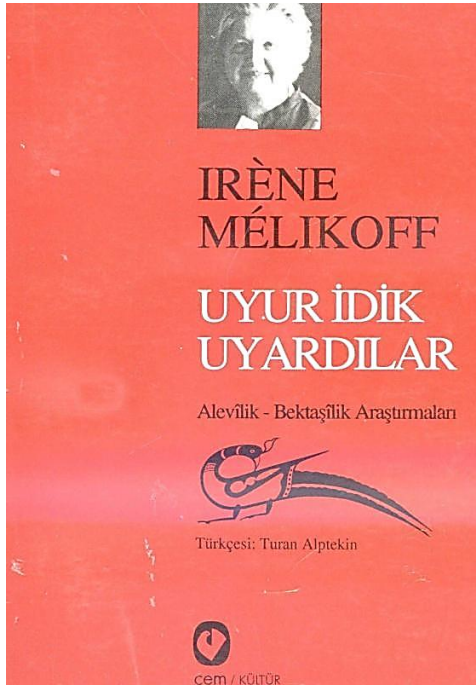

Uyur İdik Uyardılar, Alevîlik-Bektaşîlik Araştırmaları / İrene Melikoff¹

Hilal AĞALDAY²

Atf/©: Ağalday, H. (2021). Uyur İdik Uyardılar, Alevîlik-Bektaşîlik Araştırmaları/İrene Melikoff. *Artuklu İnsan ve Toplum Bilim Dergisi*, 6(2), 145-150.

Citation/©: Ağalday, H. (2021). Uyur İdik Uyardılar, Alevîlik-Bektaşîlik Araştırmaları/İrene Melikoff. *Artuklu Human and Social Science Journal*, 6(2), 145-150.

Eserin yazarı olan İrene Melikoff, Azeri bir baba, Slav kökenli bir annenin evladı olarak Rus devriminin olduğu bir zamanda Moskova'da doğmuştur. Melikoff'un ailesi Finlandiya ve İngiltere macerasından sonra Fransa'ya göç etmiştir.

Melikoff'un eserini uzun süren araştırmalar ve gözlemler sonucu yazması, kitabın ön plana çıkan özelliğidir. Eser incelendiğinde yazarın, Özkırmılı'nın da kitabın başında ifade ettiği gibi; "Alevîlik- Bektaşîlik olgusunu derin bir bilgi ve görgüyle değerlendirdiği, sahip olunan bir kültürün tarihsel-toplumsal sürekliliğini bilimsel verilerle saptadığı görülecektir"(s. 8). Eser farklı zamanlarda yazılan makalelerden oluşmaktadır. Her makalenin sonunda bir kaynakça yer almaktadır. Eserin farklı makalelerden oluşması bazı hususların tekrarı gibi görünmesine rağmen,

konunun anlaşılması açısından zorunlu görünmekte ve bölümler arasındaki meselelerin anlaşılmasına katkı sunmaktadır. Türk kültür tarihinde önemli bir yere sahip olan Bektaşîlikle ilgili ilmi çalışmaların azlığı Melikoff'un eserini önemli kılmaktadır. Alanda yapılan en ciddi çalışmalardan biri olarak kabul edilen kitap, Alevîlik-Bektaşîlik konusunda araştırma yapanlar için, sahanın içinden değerli bilgiler sunmaktadır.

Eser, on dört bölüm, kaynakça ve dizinden oluşmaktadır. Kitapta ayrıca Atilla Özkırmılı'nın kaleme aldığı "*Bu Kitabın Öyküsü*" başlıklı sunum yazısı (s. 7-8) ile Server Tanilli'nin "*İrene Melikoff Üstüne*" adlı yazısı da (s. 9-13) eserin baş kısmında yer almıştır.

Eserin birinci bölümü "Bektaşîler Tarikatı ve Hacı Bektaş'a Bağlı Zümreler: Probleme Toplu Bakış" konusuna ayrılmıştır. (s. 21-27) Melikoff bu bölümde, Bektaşîler

¹ (Türkçesi: Turan Alptekin, Cem/Kültür Yayınevi, İstanbul 1994, 288 s. ISBN: 975-406-407-5.)

² Mardin Artuklu Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Doktora Öğrencisi, Hilal Ağalday, hilalagalday@gmail.com

Geliş/Received: 8 Kasım 2021, Kabul/Accepted: 20 Aralık 2021

tarikatını incelemenin diğer tasavvuf tarikatlarından daha güç olduğunu ifade etmektedir. Yazara göre, Bektaşiler tarikatı ortaya çıkışı itibariyle karmaşık bir süreç olup, tarikat hakkındaki belgelemenin büyük bölümü menkıbeye dayalıdır. (s. 21) Yazar, diğer tarikatların hemen hepsinde, tarikat öğretiminin çevresinde belirginleştiği bir kurucu, ya da bir veli olduğunu, Bektaşiler içinse durumun bambaşka olduğunu iddia etmektedir. Tarikata adını veren Hacı Bektaş'ın bize, daha çok menkıbelerle ulaştığı bilgisini vermektedir. Melikoff, Hacı Bektaş ve kardeşi Mintaş'ın, Baba İlyas'ın müritlerinden olduğunu, Mintaş'ın, Babailerin bozgununu izleyen kıyımında öldürüldüğünü, eylem dışında kalan Bektaş'ın ise sonraki yıllarda münzevi bir yaşam süreceği Soluca Kara Öyük'e sığındığını söylemektedir. (s. 21) Kitabın birçok bölümünde görüşlerini dayandırdığı Âşıkpaşazâde'ye (ö. 889) göre; Hacı Bektaş tarikat kurmadı ve müritleri de yoktur. Melikoff'a göre Bektaşilik; birbirine aykırı birçok öğenin karışa geldiği, örf-dışı ve dili Türkçe bir halk öğretisidir. Bu tanıma göre Bektaşî senkretizmini çözümlenmeye çalışan yazar şu sonuçlara varmaktadır: Bektaşilik, sûfi ve on iki imam temelli Şîî bir görünüş altında; ruhun sürekli dolaşımı inanışlarına Ali'nin tanrısallığı görüşü karışmış, aşırı-Şîî inançların da olduğu; Hurufiliğin kabalistik ve anthropomorfik öğretilerinin ortaya çıktığı bir inançlar karışımıdır. (s.23) Melikoff'a göre Bektaşiliğin temel ve ayırıcı niteliği, onun senkretik bir yapıya sahip olması yani değişik inançların sentezi olmasıdır.

İkinci bölümde yazar, "Aleviliğin Temelleri" konusunu ele almaktadır.(s. 29-49) Aleviliğin, Bektaşilikten ayrılamayacağını, her iki deyimde de Türk halk İslâmlığı olgusuna bağlı olduğunu savunan yazar, aralarındaki temel farkın, sosyal bir fark olduğunu söylemektedir. Yazar, Fuat Köprülü'nün, Alevileri Bektaşilere bağlama amacıyla, onlara "Köy Bektaşileri" dediğini ve bunda haklı olduğunu; çünkü inançları Bektaşilerinkinden farklı olmamakla birlikte, umumiyetle ümmî ve tahsilsiz kaldıklarını söylemektedir.(s. 33) Melikoff, Alevi sözcüğünün bilimsel açıdan yanlış kullanıldığını, bu kelime ile asıl kastedilenin Kızılbaş kavramı olduğunu iddia etmektedir. (s. 33) Aynı zamanda Alevî sözünün, Kızılbaş deyiminin yerini almasının yakın zamanda olduğunu, Alevî sözcüğünün, Suriye'de Nusayrilere Aleviler denilmesiyle yaygınlaşmış olabileceği ihtimali üzerinde durarak meseleyi açıklamaya çalışmaktadır. Bu bölümde üzerinde durulan diğer bir konu Bektaşiliktir. Erken dönem Bektaşiliğin inanç ve merasimlerinin sonradan gelişecek olandan çok farklı olduğunu ve Bektaşiliğin göçebe Türk halkının eski inanışlarından kaynaklandığını söyleyen yazar, henüz Türklerin eski inanç ve ritüellerinden uzaklaşmadığını ve günümüzde de bu âdetlerden bir kısmının Alevîler arasında hâlâ yaşatıldığını iddia etmektedir. Yazar bu çerçevede konuyu destekleyici örnekler verir: doğumu izleyen ilk günlerde al adı verilen, insan yiyici yaşlı cinin gelip al ataşyla yakmasını önlemek için, lohusanın ve yeni doğanın başında nöbet tutulması âdeti gibi. Melikoff, XV'inci yüzyıldan itibaren Hurufî öğelerin, XVI'ncı yüzyılda ise Kızılbaş akımının Bektaşiliğe sızan son öge olduğunu savunmaktadır. Yazar bu bölümde sızan öğelerle değişen Bektaşilikle ilgili tespitlerini sıralar; ilki Bektaşilik bir Türklük olgusudur. Diğerleri: Bektaşilik örf dışıdır. Sonuncusu ise Bektaşilik bir senkretizmdir. Yazar Bektaşiliği, değişik kökenli öğelerin karıştığı bir mozaik olarak görmektedir.

Üçüncü bölümde yazar, "Kızılbaş Problemi" konusunu işlemektedir. (s. 53-68) Melikoff, yaptığı araştırmalarda, "Alevî" teriminin yanlış kullanıldığını savunmaktadır. Yaygın kullanılışı dolayısıyla da günümüze kadar bu yanlışlığın sürdüğünü söylemektedir.

"Alevî" teriminin etimolojik anlamıyla soyca Hz. Ali'ye bağlılığı da gerektirdiğini ortaya koyan Melikoff, İran'da bu terimin "soyu Ali'den gelen" anlamında kullanıldığını hatırlatmaktadır. Yazar, Alevî sözcüğünün, Kızılbaş deyimini ile aynı küçümseyici anlama çekilmesi ve gittikçe, Kürt sözcüğü ile karışmaya başlamasını oldukça şaşırtıcı bulmaktadır. Eskiden Kızılbaş yüklenen anlamın bugün Alevî deyimine yönelen bir anlam aktarılışı olgusuna tanık olduğunu iddia etmektedir. Yazar, Türkiye'deki Alevî adı verilen olguyu; cemaat-dışı (heterodox) bir din biçimi olarak Türkiye'deki Şiilik ve Şîî Ögeler taşıyan örf-dışı bir İslâmlık diye tanımlamaktadır.(s.54) Yazar bu bölümde alevîler arasındaki farklara ve benzer noktalara da dikkat çekmektedir. İlk dönem Bektaşîliğin cemaat dışı inanışın hiçbir belirtisini taşımadığını savunan yazar, bu hususu görmek için *Hacı Bektaş Velayetnamesi* 'ne ya da *Hatâyî*'den (ö. 1524) önce yaşamış ilk Bektaşî şairlere, söz gelimi Kaygusuz Abdal'a bakmanın yeterli olacağını söylemektedir. Bu görüşünü ispatlamak için de başlangıç dönemlerinin ayrıntılı incelenmesini tavsiye etmekte, Hacı Bektaş'ın Yeniçerilerin piri oluşunda teşvikleri bulunan, ilk Osmanlı sultanlarını örnek olarak sunmaktadır.

Dördüncü bölüm, "Alevî Âdetleri Üzerine Notlar: Bazı Orta-Anadolu Kutlamaları Dolayısıyla" adını taşımaktadır. (s. 81-85) Bu bölümde alevî adetlerinden örnekler sunulmaktadır. Yazar, Orta - Anadolu Alevîlerinin, ocak ayından mart ortasına kadar süren ve yılsonu ile yeni yıl törenlerini karşılayan, kökenleri birbirinden çok farklı üç ayrı kutlamaları üzerinde durmaktadır. Hızır, Kagant ve Haftamol bayramları adı verilen üç kutlamanın ayrıntılarını Anadolu ve İran özelinde vermektedir.(s. 82) Yazar, birincisinin muhtemel olarak eski Türk kökenli, öbürünün Ermeni ya da Grek, üçüncüsünün ise İran kökenli olduğu fikrini savunmaktadır.

Beşinci bölüm, "Alevîlerin Bir Âdeti Üzerine Araştırma: Musahip, Ahiret Kardeşi" kavramlarını işlemektedir. (s. 89-98) Aralarında kan bağı bulunmayan iki insanın birinin öbürünün musahibi kabul edildiği, dinî kardeşlik olarak tanımladığı musahip ya da ahiret kardeşi âdetini Alevîler için farz olduğu halde, Bektaşîlerde öyle olmadığını savunmaktadır. Yazar, bu âdeti, Türk-Moğol cemiyetlerde anda denen ve aralarında kan bağı olmayan birçok insanı birbirine bağlayabilen bir dostluk antlaşması ile bağdaştırmaya çalışmaktadır. Aynı âdete, Ehli Hak Kürtlerde de rastlandığını, yetişkinlik çağına gelen her Ehli-i Hak, kendi ailesinden başka bir aile içinden ahiret kardeşi seçmek zorunda olduğunu, eşlerin belli bir merasimden geçtiklerini söyleyen yazar, ahiret kardeşinin yaşamının her mühim anında, evlenme ve hatta ölüm anında, kardeşinin yanında olma zorunluluğunu ifade etmektedir. Yazar daha sonra uygulanan merasimlerin ayrıntılarını vermektedir.

Altıncı bölümde, "Anadolu'da Cemaat Dışı İslâmlık; Örf-Dışılık, İnanç-Karışması, Gnose" kavramları izah edilmiştir. (s. 101-113) Yazar bu bölümde cemaat dışı İslâm mezheplerini belirten ayrı bir adlandırma olmadığını, çağlar boyunca onlara tarihî bir adla "Kızılbaş" dendiğini söylemektedir. Ayrıca bu mezheplerin çoğu zaman "sapmış" anlamına gelen "rafîzî, mülhit" gibi küçültücü adlarla anıldıklarını da savunmaktadır. Yazar ilk Safevîlerin taraftarlarının adı olan, fakat giderek horlayıcı, asi zındık, hatta Kürt anlamlarında kullanılan Kızılbaş deyimini yerini, yakın bir tarihte Alevî sözünün aldığı söylemektedir. Kurmancı denen ve Kürtler olarak tanınan insanların törelerinin, Orta Asya'ya kadar uzanan Türk töreleri olduğunu söyleyen yazar, bu insanların aslen Türk olduğunu, zamanla Kürtlere karışarak Kürtleştiklerini iddia etmektedir. Melikoff bu

iddiasını da örnek verdiği törelerle desteklemektedir. Yazar bu bölümde ayrıca Bektaşîlerin evrilme sürecini de anlatmaktadır. Bektaşîlerin 1826'da tarikatın kaldırılışından sonra gizlenmek zorunda kalarak, Far-Masonlara yakınlaştıklarını ve onlarla kaynaştıklarını söylemektedir. Yazar bu gelişmeden sonra Bektaşîliğin, liberal, aydın bir tarikat ve düşünce aydınlanması merkezi olduğunu iddia etmektedir.

Yedinci bölümde yazar, "Bektaşî- Alevî Senkretizmini Meydana Getiren Öğeler Üzerine Araştırmalar" konusunu işlemektedir. (s. 117-133) Yazar, Kızılbaşların, Osmanlı İmparatorluğu'nda Yeniçerilerin de bağlı bulunduğu en yaygın halk tarikatı Bektaşîlik ile sıkı ilişkiler içinde olduğunu, Bektaşîlerin daha çok kentlerde, Alevilerin ise kırsal kesimlerde yaşadığını söylemektedir. Ancak her iki grubun da tarikata adı verilen Hacı Bektaş'ı dinî bir saygı ile andıklarını söylemektedir. Yazar, senkretizmi açıklarken söz konusu olan, bir mezhep değil, bir mozaik gibi birbirine karışmış, bazen çok eskiye dayalı, farklı öğelerden oluşan dinî bir sistem olduğunu söylemektedir. Alevîlikteki ve Bektaşîlikteki şamancı kalıntılara değinen yazar, kuş inanışları, Bektaşî velilerin kuş görünüşü altında kerametleri; ağaç ve taş inanışları, su kaynaklarının kutsallığı; sakal kesmek ve sarkık bıyıklar bırakmak gibi gelenekleri tezini destekleyici örnekler olarak sunmaktadır. Melikoff, Alevî semahının kökeninin turnaların gökteki dönüşlerinden kaynaklandığını söylemekte ve "*Turna, tanrısallığın yeryüzü tecellileri içindeki timsalidir. Öncelikle de Allah'ın beşer suretinde tecellisi olan Ali 'yi temsil eder.*" şeklindeki sözleriyle izah etmektedir (s.127).

Sekizinci bölümde yazarın "Bulgaristan'da Deliorman Kızılbaş Topluluğu" arasında yaptığı araştırmalar konu edilmektedir. (s. 139-148) Bulgaristan'da resmî olarak kabul edilmiş 90.000 kadar Kızılbaş olduğunu söyleyen yazar, bu Kızılbaşların inançlarının Türkiye Alevlerinininkilerden farklı olmadığını örneklerle sunmaktadır. Her köyde bir Baba olduğunu, Babaların üstünde, her köyü yılda bir kez ziyaret eden, Alevilerin Dedelerine denk, bir Baş Baba bulunduğunu ifade eden yazar, kasımdan mayısa kadar, haftada iki kez Ayin-i Cem yapıldığını söylemektedir. Ayrıca Başlıca bayramlarının 6 Mayıs'ta Saint Georges'un karşılığı olan Hızır İlyas Bayramı olduğunu aktarmaktadır. Yazar bu bölümde Bulgaristan'da Deliorman Kızılbaşlarının adetleri ve yapılarıyla ilgili bilgiler vermektedir.

Dokuzuncu bölümde "Anadolu Sûfilîğinin Orta Asya Kökenleri" üzerinde durulmaktadır. (s. 151-62) Yazar, Anadolu'da bulunan tarikatların Orta Asya kökenlerini koruduklarını örneklerle izah etmeye çalışmıştır. Mesela, cenaze törenleri... Ölüm hangi zamanda gelmiş olursa olsun, ölü, toprağa verilmiş olsa bile, tören, İslâm öncesi Türk toplulukların âdetlerine uygun biçimde, ilkyaz başlarında yeniden yapıldığını söylemektedir. Yazar bu bölümde Hacı Bektaş'ın hayatını bir kez daha vererek, menkıbelerine değinmektedir. İlk dönemde Bektaşîliğin İslam inancı içinde olduğunu sıklıkla vurgulayan yazar, *Velayetname*'de Hacı Bektaş'ın bağlı olduğu Ahmed Yesevî adının anılmasıyla ortaya çıktığını söylemektedir. Ancak durumun 15. ve 16'ncü yüzyılın başından itibaren Kızılbaşlar tarafından yürütülen Safevî propaganda ile değiştiğini söylemektedir. Bu gelişmelerden sonra Bektaşîliğin cemaat dışılığa doğru kaydığını iddia etmektedir.

Onuncu bölümde, "Ahmed Yesevî ve Türk Halk Tasavvufu" konusu işlenmektedir. (s. 167-179) Yazar, Türklerin X ve XI. yüzyıllardan itibaren İslam'a girmeye başladığını,

Türklerin Müslüman olmalarında İran halk İslâmlığının birçok ögesini benimseyen göçer tabakalar bağlamında, İpek Yolu konaklarından geçen tacirler aracılığıyla gerçekleştiğini söylemektedir. Ahmed Yesevî'nin mürşidi olan Arslan Baba'ya ayrı bir önem veren yazar, Türkler arasında dini yaymak amacıyla Hz. Ebubekir tarafından görevlendirilen bir kişi olarak gösterildiğini söylemektedir. Daha sonra Ahmed Yesevî'nin hayatına değinen yazar, sûfi şeyhin yaşamının efsanelerle değiştirildiğini ifade etmektedir. Yazar bu bölümün sonunda Ahmed Yesevî'nin görüşleri üzerinde durur.

On birinci bölüm, “Astar-Âbâd’lı Fazlullah ve Hurufiliğin Azerbaycan’da, Anadolu’da, Rumeli’de Gelişmesi” konusunu ele almaktadır. (s. 183-195) Harflerin bilimi olarak bilinen Hurufilik; Ali'nin, ayetlerin kapalı anlamlarını ve gizliliklerini açacak anahtarını elinde bulunduran kişi olarak görülen bir inanış olarak kabul edilmektedir. Hurufiliğin, Şîî âlemde ayrı bir gelişme gösterdiğini söyleyen yazar, Kalem ve Levh işaretleri ile Kur'an'da da olduğunu iddia etmektedir. Yazar, Lâkabı el-Hurufî olan Fazlullah Naîmî Tebrizî Astarâbâdî'nin kısa bir hayat hikâyesini sunduktan sonra Hurufiliğin, Arap olmayan uluslar ve öncelikle de Türkler arasında yayılmasında Fazlullah'ın katkılarını değinmiştir. Yazar ayrıca Hurufiliğin XIV. yüzyılda, Horasan ile Orta Asya'yı karıştıran ve XV. yüzyılda Şeyh Bedreddin ayaklanması ile Anadolu'da yankılanmış bulunan dinî ve sosyal hareketlere bağlı olarak ele alınabileceğini savunmuştur. Hurufiliğin kısa bir tanımını yapan yazar, başka bir şahsiyetten bahseder: Nesimi. Nesimi için Hurufilik, Cabalenin, yani kutsal kitap yorumunun kuramlaşması değil; insanın tanrılaşmasıdır. Yazar, Aleviler ve Bektaşîler tarafından bıyığa verilen ehemmiyetin Hurufilerden geldiğini söylemektedir.

On ikinci bölüm, “İlk Osmanlıların Sosyal Kökeni” konusuna ayrılmıştır. (s. 199-210) Osmanlıların Türkmen boylarından olduğunu söyleyen yazar, ataları Süleyman Şah, Belh kentinin Cengiz Han tarafından alınışından sonra Moğol selinin önünde duramayarak Anadolu'ya göç ettiğini ve burayı yurt edindiğini ifade etmektedir. Âşıkpaşazâde, Osmanlı sultanları ile Babaî hareketini hazırlayan ve XIV. yüzyıldan sonra sultan Abdal ile anılan dervişler arasındaki sıkı ilişkiden bahsetmektedir. Aynı ilişkiyi Osmanlı vakanüvisleri de aktarmaktadır. Âşıkpaşazâde, dört sosyal zümrenin öneminden bahsetmektedir: Gaziyân-ı Rûm, Ahiyân-ı Rûm, Abdalân-ı Rûm ve Bacıyân-ı Rûm. Bunlar, İmparatorluğun ilk döneminin sosyal yapısını ortaya koyarlar: Savaşçı sınıf (Gaziyân-ı Rûm), zanaatçı sınıf (Ahiyân-ı Rûm), dinî halk zümresi (Abdalân-ı Rûm) ve mühim bir rol oynamış bulunan kadınlar (Bacıyân-ı Rûm). Âşıkpaşazâde'ye göre, Bektaşîler Tarikatının kurucusu, bir veli olan Hacı Bektaş değil, onun manevî eşi Kadıncık Ana ve Kadıncık Ana'nın müridi Abdal Musa idi. Yazara göre Şeyh Ede Bali'nin Babaî çevresine bağlı oluşu ve Hacı Bektaş ile bağlantıları, Bektaşîler tarikatı ve ilk Osmanlılar arasındaki ilişkilerin incelenişinde mühim öğelerdir. İlk Osmanlıların ilgisi dolayısıyla ki, Bektaşîler tarikatı imparatorluk içindeki üstün yerini almış ve üst derecede bir halk tarikatı olarak benimsenebilmiştir.

“Bir Kolonileştirici Dervişler Tarikatı: Bektaşîler, Sosyal Roller ve İlk Osmanlı Sultanlarıyla Bağlantıları” konusu on üçüncü bölümün konularıdır. (s. 213-224) Yazar bu bölümde ilk Osmanlı sultanları tarafından fethedilen toprakların İslamlaştırılması ve kolonileştirilmesi süreci içinde, dervişlerin oynadıkları rolü incelemiştir. Yazar araştırmalarını Ömer Lütfi Balkan'ın “İstila Devirlerinin Kolonizatör Dervişleri ve Zaviyeler” adlı çalışmasına bağlı olarak ortaya koymaktadır. Yazar imparatorluğun ilk

zamanlarında, Bektaşîlerin oynadığı rol problemine ve öncelikle bu tarikatın dervişleri ile ilk Osmanlı sultanları arasındaki ilişkilere dikkat çekmektedir. Yazar mesele iyi araştırılırsa Bektaşîlere ait dergâhların çokluğunun görüleceğini savunmaktadır. Yazar bölümün sonunda Bektaşî tarikatı ve Hacı Bektaş hakkında bilgiler vermektedir. Yeniçerilere Hacı Bektaş evlâdı denildiğini, Yeniçeri Ocağı'nda tarikatı sürekli temsil eden bir vekil bulunduğunu ifade eden yazar, her büyük vesile ile söylenen savaş avazı Gülbank'ın Hacı Bektaş adına okunduğunu söylemektedir. İlk dönemlerde Bektaşîlerin rolünün, İslâm irfanını yayıcı ve benimsetici bir rol olduğu görülmektedir. Bu durum tarikata atalarının inançlarını ve bâtil inanışlarını korumakta olan kişiler katılınca kadar devam etti. Kızılbaşlar tarafından Bektaşîler tarikatının bozulduğu, I. Selim'in saltanatı zamanında dergâhı kapatmaya kadar götürmüştür.

On dördüncü bölüm "1826'dan Sonra Bektaşîler Tarikatı" konusuna ayrılmıştır. (s. 227-246) Yazar bu bölümde, 1826'da Yeniçeriler ocağının kaldırılışından sonra, onlarla sıkı ilişkileri dolayısıyla Bektaşîler Tarikatının kapatıldığını ve mallarının satıldığını söylemektedir. Bektaşî tekkeleri Müslüman icmâ'a aykırı düşmeyen tavrı dolayısıyla yönetime yakın bir tarikat olan Nakşibendilere devredildi. 1826'dan sonra Bektaşîlerin tarikatı gizliliğe çekilmiş, fakat bu durum, 1925'e kadar yarı resmî işlevini sürdürmesini engellememişti. Tarikat, yeni bir evreye girecek ve geçmiştekenden daha az ehemmiyetli olmayan bir rol üstlenecektir. 1826'dan beri gizliliğe çekilmiş bulunan Bektaşîler kendileri ile aynı ideali paylaştıkları Far-masonların yanında bir destek bulacaklardır.

Yazar, Sonsöz (s. 255-256) olarak belirlediği kısımda yazdığı makalelerin işin ilk durakları olduğunu hedefe ulaşmak için, yürümeye açılmış, daha uzunca bir yol bulunduğunu söylemektedir. Alevî olmak ya da Alevîlerle temaslarda bulunmuş olmak, kendini bir kitap yazmada yetkili saymaya yetmeyeceğini savunan yazar, konunun, ön yargıdan uzak ve tarafsız bir yaklaşım, geniş bir bilgi birikimi, uzun bir bilimsel hazırlık temelini gerektirdiğini söylemektedir.

Melikoff'un eseri iyi bir saha çalışması örneği olarak karşımıza çıkmaktadır. Menkıbe ve söylentilerden ziyade tarihçilerin kayıtlarından ve saha çalışmasıyla oluşturulan eser, Bektaşîlikle ilgili önemli tespitlere sahiptir. İlki Bektaşîliğin ritüellerde kullanılan dil olmak üzere tamamen bir Türklük olgusu olduğu gerçeği diğeri ise zamanla cemaat dışılığı doğru sürüklenmesidir. Melikoff, Alevîlikteki ve Bektaşîlikteki bu evirilme sürecini "senkretizm" (Eski Türk inançları ile İslâm'ın bağdaştırılması) ve "gnose" (bilinç birikimi) kavramlarıyla başarılı bir şekilde izah etmektedir.